

บทที่ 4

บทบาทของศรัทธา

หลักธรรมสำคัญอันเป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ หลักอริยสัจ 4 หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พระพุทธเจ้าทรงตรัสอริยสัจ 4 นี้ รู้แจ้งว่า ทุกข์ คือ ความลำบาก ความเจ็บปวด ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ 5 สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา นิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ การดับซึ่งต้นเหตุอย่างสิ้นเชิง คือ นิพพาน และ มรรค ทางแห่งความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือ อริยมรรคมีองค์ 8¹

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เช่นนี้แล้ว จึงทรงเผยแผ่ธรรม สั่งสอนพุทธสาวกให้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อให้บรรลุจุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน โดยทรงสรุปอริยมรรคมีองค์ 8 ลงในไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาตามอย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จากการศึกษาพบว่า ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 หรือ ไตรสิกขานี้ ศรัทธาเป็นองค์ธรรมอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ดังที่ปรากฏเป็นพุทธพจน์ว่า

...ดูก่อน อานนท์ ขั้วอาสนอันประเสริฐเป็นชื่อของอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ 8 นี้เอง เรียกกันว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง... แล้วทรงตรัสเป็นคาถาว่า... อริยมรรคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธากับปัญญา เป็นแอก มีศรัทธาเป็นทวน มีhiriเป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขากับสมาธิเป็นทวน ความไม่อยากเป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยายาหา ความไม่เบียดเบียน และวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้ เกิดแล้วในตนของบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมออกไปในโลกโดยความแน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้²

¹ เดือน คำดี, ศาสนศาสตร์, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541), หน้า 134-140.

² ส.ม. 19/4/7.

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นว่า ศรัทธามีความสำคัญต่อการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ดังแยกและทบทวน อันเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของเกรียน แอก คือ ไม้ที่พาดอยู่บนคอวัวสำหรับลากเกรียน ส่วน ทวบ คือ ไม้แม่แคร่เกรียนที่ยื่นออกไปต่อกับแอก ถ้าหากไม่มีแอกสำหรับผูกวัว ก็จะไม่สามารถลากเกรียนไปได้ แต่ถึงแม้จะมีแอกแต่ไม่มีทวบไปต่อกับแอก การที่จะลากเกรียนให้เคลื่อนที่ไปก็ไม่สามารถเป็นไปได้ เช่นเดียวกับการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 หากขาดศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียแล้ว ความก้าวหน้าไปในอริยมรรคก็เป็นไปไม่ได้ยาก เพราะศรัทธามีหน้าที่ คือ ทำให้มุ่งมั่นไปในการปฏิบัติ

นอกจากนี้แล้ว ยังพบว่าศรัทธาเป็นหลักธรรมเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเป็นคาถาเกี่ยวกับการทำนาในทางธรรม ว่า

ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นพลและประดัก เรามีร่างกายคุ้มครองแล้ว มีวาจาคุ้มครองแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วในการบริโภคอาหาร เราทำการคายหญ้า (คือ วาจาสำปรับ) ด้วยคำสัตย์ ไส้รังจะของเราเป็นเครื่องทำงานให้สำเร็จ ความเพียรของเราเป็นเครื่องนำธุระไปให้ถึงสมหวัง นำไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราทำนอย่างนี้ นาที่เราทำนั้นย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคลครั้นทำนอย่างนี้แล้วย่อมพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้³

สำหรับความสำคัญของศรัทธาต่อการบรรลุนิพพานจากคาถานี้ กล่าวคือ ศรัทธาเป็นจุดเมล็ดพันธุ์พืช ที่จะผลิดอกออกผล เป็นอมตะ ซึ่งหมายถึง นิพพาน⁴ ในการทำนนี้เมล็ดพันธุ์พืชนั้นมีความสำคัญ เพราะถ้าหากไม่มีเมล็ดพันธุ์พืชที่จะปลูกในนา การทำนนั้นก็ไม่สามารถให้ผลผลิตได้ แต่ถึงแม้จะมีเมล็ดพันธุ์พืช แต่เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ไม่สมบูรณ์ หากปลูกแล้วก็จะไม่ค่อยผลิดอกออกผล เช่นเดียวกับกับศรัทธา ถ้าหากบุคคลไม่มีศรัทธา หรือ มีศรัทธาอ่อน การที่จะปฏิบัติธรรมเจริญอริยมรรค เพื่อให้บรรลุนิพพานก็จะเป็นไปได้ไม่ได้ หรือเป็นไปได้ยาก แต่ถ้ามีศรัทธาที่เข้มแข็งมั่นคง ไม่หวั่นไหว ก็จะมีความตั้งใจในการปฏิบัติธรรม สามารถเจริญไปในอริยมรรคได้ดี เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคล อันจะนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้

³ ส.ส. 15/197/277.

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 234.

นอกจากนั้นแล้ว ยังปรากฏพุทธพจน์ที่ว่า “สทุทธา ย ตริติ โธม” แปลว่า คนข้ามโอฆะด้วยศรัทธา คำว่า “โอฆะ” นี้โดยทั่วไป หมายถึง ห้วงน้ำ แต่ในทางธรรม หมายถึง ห้วงวังวนแห่งกิเลส มี 4 อย่าง คือ กามโอฆะ ห้วงแห่งกามารมณ์ ภวโอฆะ ห้วงแห่งภพ ทิฏฐิโอฆะ ห้วงแห่งทิฏฐิความเห็นที่ผิดๆ อวิชชาโอฆะ ห้วงแห่งความมืดมนของปัญญาไม่รู้ตามความเป็นจริง⁵ เมื่อข้ามได้แล้ว ก็จะทำให้พ้นจากโอฆสงสาร คือ การเวียนว่ายตายเกิดได้

1. บทบาทของศรัทธาในไตรสิกขา

หลักไตรสิกขา เป็นหลักที่เกิดมาจากจัดอริยมรรคมีองค์ 8 ให้เป็นหมวดหมู่ตามสถานะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน เพื่อสะดวกในการศึกษาและปฏิบัติ อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหา ไตรสิกขาเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่การใช้งาน ไตรสิกขาจะรับช่วงหลักปฏิบัติจากอริยมรรคมีองค์ 8 ไปกระจายออกสู่วิธีปฏิบัติในส่วนรายละเอียดอย่างกว้างขวางต่อไป ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา 3 หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ฝึกอบรมกายวาจา จิตใจ ปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน สิกขาสามอย่างนี้ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา อริยมรรคมีองค์ 8 ถูกจัดลงเป็นหมวดหมู่ ดังนี้ สัมมวาจา เจรจาชอบ สัมมาสัมมัสนะ ทำการชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ จัดลงในข้อศีล สัมมวาจา มะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ จัดลงในข้อสมาธิ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ และ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ จัดลงในข้อปัญญา⁶ ดังนั้น หากปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ก็จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานเช่นกัน สำหรับการศึกษาบทบาทของศรัทธาต่อกระบวนการเจริญธรรมเพื่อให้บรรลุนิพพานในครั้งนี้ มุ่งเน้นที่จะศึกษา บทบาทของศรัทธาที่มีต่อไตรสิกขาเป็นหลัก เพราะมีการจัดธรรมประเภทเดียวกันไว้อย่างเป็นหมวดหมู่ ทำให้สามารถศึกษาบทบาทของศรัทธาได้อย่างไม่ซ้ำซ้อน บทบาทของศรัทธาต่อไตรสิกขา มีดังต่อไปนี้

1.1 บทบาทของศรัทธาที่มีต่อศีล

ศีล หรือเรียกอย่างเต็มๆ ว่า อธิศีลสิกขา หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง เป็นการฝึกอบรมความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และ อาชีพ ด้วยการสำรวมหรือสังวรระวัง ไม่ล่วงละเมิด ข้อที่พระพุทธเจ้า

⁵ ส.ส. 15/1/1.

⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 601-603.

ทรงห้ามและทำตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ท่านกล่าวไว้ว่า คีลเป็นวิติกมปหาน เป็นเครื่องละวิติกมกิลส คือ กิลสอย่างหยาบที่เป็นเหตุให้ล้วงละเมิดออกมาถึงกายวาจา⁷ ทำให้เกิดอานิสงส์ คือ อวิปปฏิสาร หมายถึง ไม่มีความเคียดแค้น ความร้อนใจ ซึ่งตรงกับความหมายอย่างหนึ่งของคิล คือ ความเย็น⁸ เพราะได้สำรวจระวังปิดกั้นบาปอกุศลไม่ให้เกิด จึงมีกายวาจาที่สงบไม่ก่อให้เกิดความเคียดแค้น เมื่อตั้งอยู่ในคิล ย่อมไม่มีวิปปฏิสาร เพราะอวิปปฏิสารนี้ จึงเกิดความปราโมทย์ จึงเกิดปีติ เพราะปีติ จึงเกิดปีติสัทธา เพราะกายมีปีติสัทธา จึงมีสุข เพราะมีสุข จิตจึงเบาสบาย เป็นความคิงามในเบื้องต้น ซึ่งจะเป็พื้นฐานในการเจริญสมาธิ หรือ อริจิตตสิกขาต่อไป

จากการศึกษาบทบาทของศรัทธาต่อคิล พบว่า ศรัทธาเป็นเหตุของคิล ดังที่ปรากฏอยู่ในธรรม 34 ประการที่เป็นอุปสรรคและเป็นเหตุของคิล ดังนี้

โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลภ ริษยา มรยา สาไธย อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาวิ คบคนพาล มิจจญาณ มิจจาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่รู้จักประมาณใน โภชนะ คำพราม มัวสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวจอินทรีย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิใน ยามตื่นและยามสุคทัย ไม่สธยายธรรมในยามตื่นและยามสุคทัย ธรรม 34 ประการเหล่านี้ เป็นอุปสรรคของคิล บุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวาง เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน ธรรม 34 ประการอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปสรรคเหล่านี้ จัดเป็นเหตุของคิล⁹

นอกจากนี้ยังพบว่า ในการแบ่งคิลออกเป็นหลายประเภท ศรัทธามีบทบาทต่อคิล ประเภทต่างๆ ดังต่อไปนี้

จาริตคิล คือ การทำตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ไว้ว่า พระภิกษุพึงกระทำ อภิสมาจาริกวัตร คือ ธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทและความประพฤติอันดีงาม

วาริตคิล คือ การไม่ทำข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 603, 619.

⁸ พระอุปติสสเถระ, วินยตติติมรรค แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ พระเฮฮารา พระโสมเถระ พระเขมินทเถระ, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 9.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

สิ่งใดควรกระทำทางกายและวาจาเป็นจาริตศีล สิ่งใดไม่ควรกระทำทางกายและวาจาเป็นวาริตศีล บุคคลรักษารจิตศีลได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยความเพียร รักษาวาริตศีลไว้ได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยสติ¹⁰

ศรัทธายังก่อให้เกิดปาฏิโมกขสังวรศีล¹¹ คือ การสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต รักษาวินัยประเพณีเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ปาฏิโมกขสังวรศีลนี้ ในพระไตรปิฎกจัดว่าเป็นอริยศีลสิกขา¹² และเป็นข้อหนึ่งในปาริสุทธิศีล 4 ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคถือว่าเป็นอริยศีลสิกขาเช่นกัน

นอกจากนี้ยังพบว่า สำหรับอาทิพรหมจริยศีล คือ ศีลเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เป็นศีลที่ประกอบด้วย สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ หรือเรียกอีกอย่างว่า อริยกันตศีล ซึ่งศรัทธาเป็นเหตุให้เกิด และสามารถนับเข้าในองค์มรรคทั้งสามนี้ด้วย ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัทธินทริย สัทธาพละ และฉันทิทธิบาทกีนันเข้ามรรคสัง เพราะวา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทั้งหมดนั้นเป็นอริยกันตศีล และเพราะอริยกันตศีล เป็นธรรมที่พึงรับไว้ด้วยมือ คือ ศรัทธา เพราะเหตุที่สัทธินทริย สัทธาพละ และ ฉันทิทธิบาทมี ศีลจึงมี อริยกันตศีล คือ องค์มรรคทั้งสามนั้น จะยังยืนอยู่ในสันดานของพระอริยเจ้า ก็ด้วยมืออันเหนียวแน่น คือ ศรัทธา เพราะฉะนั้น ศรัทธา ท่านจึงนับเข้าองค์มรรคข้อนี้ ส่วนฉันทะเป็นคุณติดตามศรัทธา จึงพลอยถูกนับเข้าด้วย¹³

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ศรัทธามีความสำคัญต่อศีล เนื่องจาก ศรัทธาเป็นกำลังยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนตั้งตนอยู่ในศีล ไม่ทำตามสิ่งชักจูง ชั่วๆต่างๆ ที่เป็นความชั่ว หรือ ประพฤติผิดระเบียบวินัย เพราะเมื่อมีศรัทธาในนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุด เชื่อว่าเป็นความสุขที่แท้จริง มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้า เชื่อว่าพระองค์ทรงตรัสรู้ บรรลุนิพพานจริง และในการบรรลุนิพพานนี้ พระองค์ทรงอาศัยศีล มีกายสุจริต วาสุจริต อาชีวะสุจริต เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดความสงบทางกายและวาจา อันจะนำไปสู่ความสงบทางจิต เกิดปัญญาตรัสรู้ ถึงนิพพานเป็นที่สุด และพระองค์ได้นำสิ่งที่ทรงตรัสรู้นี้มาบัญญัติ เป็นสิกขาบท เพื่อให้พุทธสาวกได้ฝึกอบรม ปฏิบัติตนให้มีความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม หากตั้งตนอยู่ในศีลคอยสำรวม

¹⁰ สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, พระวิสุทธิมรรค, หน้า 26.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

¹² อภ.ติ. 20/529-530/266.

¹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1, หน้า 207-208.

ระวัง รักษาปกติตามระเบียบวินัย เครื่องครัดในสิกขาบทนี้ ก็จะสามรถตรัสรู้ บรรลุนิพพานได้เช่นกัน เมื่อมีศรัทธาคังนี้ จึงเห็นความสำคัญของศีล ว่าเป็นข้อปฏิบัติในการฝึกอบรมกายวาจา ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง สมควรแก่การปฏิบัติ ทำให้เจริญอยู่ในศีล หากขาดเสียซึ่งศรัทธา ความเชื่อเช่นนี้แล้ว การที่จะคนตั้งตนอยู่ในศีลก็เป็นไปไม่ได้ยาก

นอกจากนี้แล้ว เมื่อมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จะช่วยเร่งให้ปฏิบัติรักษาศีลแห่งตนโดยเคารพ ไม่ล่วงละเมิดศีล ด้วยมีความจงรักภักดี¹⁴ เคารพในสิกขาบท อันเป็นพระธรรมวินัย ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เคารพต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา เคารพต่อพระสงฆ์ ทั้งในฐานะที่เป็นอาจารย์ และในฐานะที่เป็นสังคมแห่งความดีงาม ไม่ควรแก่การสร้าง ความเลื่อมเสีย ด้วยการละเมิดศีล อันเป็นข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน ที่ก่อให้เกิดความสงบสุขและความดีงามในสังคม

สำหรับความเชื่อในกฎแห่งกรรมนั้น เป็นศรัทธาที่สำคัญอย่างมากต่อการตั้งตนอยู่ในศีล เพราะถ้าหากไม่เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การจะให้คนงดเว้นจากการประพฤติชั่ว การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แล้วควบคุมกายวาจาให้เป็นปกติอยู่ในศีล มีกายสุจริต วจีสุจริต ก็ไม่สามารถประสบผลสำเร็จได้

การที่พุทธศาสนิกชนมีศรัทธา รับเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทำการรับศีลและปฏิญาณว่าจะปฏิบัติตามนั้น ด้วยมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยอยู่ มีความศรัทธาในกุศลธรรม คือ ศีล ศรัทธาจะเป็นเหมือนร่องไหลประจำของกระแสความคิด หากเมื่อได้รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกินกำลังของศรัทธาที่มีอยู่ กระแสความคิดก็จะวิ่งเล่นไปตามร่องหรือแนวทางที่ศรัทธาเตรียมไว้ ทำให้ไม่คิดไปในทางอื่นหรือทางที่ผิดศีลธรรม การฝึกอบรมตนในระดับศีลนี้ ศรัทธามีบทบาทสำคัญมาก สำหรับผู้ที่ยังไม่เกิดปัญญา เห็นโทษของการล่วงละเมิดศีล เห็นอานิสงส์ของการมีศีล ผู้ที่ยังไม่หมดกิเลส ศีลจะดำรงอยู่ได้ดีด้วยศรัทธา แต่เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนจนถึงระดับปัญญา ศรัทธานั้นควรเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เพราะหากอาศัยศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ก็อาจมีโทษมาก กลายเป็นตัวขัดขวางการสร้างปัญญาเสียเอง¹⁵

1.2 บทบาทของศรัทธาที่มีต่อสมาธิ

สมาธิ หรือเรียกอย่างเต็มๆ ว่า อธิจิตตสิกขา หมายถึง สิกขา คือ จิตอันยัง หรือข้อปฏิบัติในการฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิอย่างสูง ด้วยการเจริญสมถภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิต

¹⁴ สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, พระวิสุทธิมรรค, หน้า 77.

¹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 649-650..

พัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตสงบนิ่งแน่ว
แน่นอยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ซัดส่าย ไม่ฟุ้งซ่าน ซึ่งจะทำให้สมรรถนะของจิต และพลังแห่งสมาธิเข้ม
แข็งขึ้น สมาธิแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นพื้นฐาน สำหรับใช้ในการเล่าเรียน ทำการ
งานให้ได้ผลดี ให้จิตสงบสบายได้ชั่วคราว และเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญวิปัสสนา
2. อุปจารสมาธิ สมาธิเพื่องเลี้ยวๆ หรือสมาธิที่จวนจะแน่วแนวจวนจะมั่นคง เป็น
สมาธิที่ยังไม่ถึงถึงที่สุด เป็นขั้นทำให้กิเลสมี นีวรณ เป็นต้น ระวังไปได้
3. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ จิตตั้งมั่นสนิท เป็นสมาธิระดับสูงซึ่งมีในฌาน คือ
ภาวะจิตสงบประณีต มีอยู่ 4 ขั้น คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ¹⁶

ในพุทธธรรม พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า สมาธิ เป็นปริยฐานปหาน เป็นเครื่อง
ละปริยฐานกิเลส คือ กิเลสอย่างกลางที่รุ่มร่าอยู่ในจิตใจ ได้แก่ นีวรณ 5 ¹⁷ ทำให้เกิดความอยู่เป็น
สุขในปัจจุบัน มีความสงบ เป็นความดีงามในท่ามกลาง ซึ่งเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญาหรืออิ
ปัญญาลึกซึ้ง อันเป็นความดีงามในที่สุดต่อไป จิตที่มีความสงบ เป็นสมาธิ จะเป็นจิตที่มี
สมรรถนะ เหมาะสมในการเจริญวิปัสสนา ทำให้การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาดำเนินไปด้วยดี

ในการฝึกอบรมสมณกรรมฐาน เพื่อเจริญสมาธินั้น มีการแบ่งบุคคลออกเป็น 14
ประเภท ตามลักษณะของจิต และสามารถย่อรวมลงเป็น 7 ประเภท ตามลักษณะของจิตที่
คล้ายคลึงกัน ดังนี้ รากจิตกับสัทธาจิต รวมกันเป็นหนึ่ง โทสจิตกับพุทธิจิต รวมกันเป็นหนึ่ง
โมหจิตกับวิตกจิต รวมกันเป็นหนึ่ง รากโทสจิตกับสัทธาพุทธิจิต รวมกันเป็นหนึ่ง รากโม
หจิตกับสัทธาวิตกจิต รวมกันเป็นหนึ่ง โทสโมหจิตกับพุทธิวิตกจิต รวมกันเป็นหนึ่ง รากโทส
โมหจิตกับสัทธาพุทธิวิตกจิต รวมกันเป็นหนึ่ง ในการฝึกอบรมนี้ท่านกล่าวว่า บุคคลที่ฝึกได้เร็ว
เพราะแนะนำง่าย มี 3 พวก ได้แก่ พวกรากจิตกับสัทธาจิต เนื่องจากมีศรัทธากล้าและไม่ค่อยมี
โมหะและวิตก พวกโทสจิตกับพุทธิจิต เนื่องจากมีปัญญากล้าและไม่ค่อยมีโมหะและวิตก พวก
รากโทสจิตกับสัทธาพุทธิจิต เนื่องจากมีศรัทธาและปัญญากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก
ส่วนพวกที่เหลือนี้เป็นพวกฝึกได้ช้าเพราะแนะนำยาก เนื่องจากมีโมหะและวิตกกกล้า ไม่มีศรัทธา
ไม่มีปัญญา ¹⁸

¹⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 45.

¹⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 619.

¹⁸ พระอุปัชฌาย์, วิมุตติติมมรค แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ พระเอฮารา พระโสมเถระ
พระเขมินทเถระ, หน้า 56-57.

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า ศรัทธาบทบาทสำคัญต่อการฝึกอบรมจิต เจริญสมาธิ กล่าวคือ เมื่อคนมีศรัทธาแล้ว ศรัทธานี้จะเป็นกำลัง ทำให้จิตมุ่งเล่นไปในการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เจริญสมาธิ ด้วยมีความเชื่อว่าสมถวิธี ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ นี้ เป็นการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นได้ ดังเห็นตัวอย่างได้จากพระพุทธองค์ และพระอริยสงฆ์สาวก ที่ได้ปฏิบัติจนสำเร็จมาแล้ว เมื่อมีจิตศรัทธาในพระรัตนตรัยเช่นนี้แล้ว จึงเกิดความเชื่อมั่นว่าหากตนเองเจริญอยู่ในสมถวิธีนี้ ก็จะสามารถประสบผลสำเร็จได้ จิตจึงเกิดกำลังมุ่งเล่นไปในการเจริญสมาธิ เพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น บรรลุนิพพาน

นอกจากนี้แล้ว ศรัทธายังมีบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ศรัทธาช่วยข่มนิวรณ์ 5 คือ เครื่องกั้นกัณฐลจิต 5 อย่าง ได้แก่ กามฉันทะ คือ ความพอใจในกามคุณ พยาบาท คือ ความคิดร้ายต่อผู้อื่น ถีนมิทธะ คือ ความหดหู่ซึมเซา อุทธัจจกุกกุกจะ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย¹⁹ ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคต่อสมาธิ²⁰ ศรัทธาข่มนิวรณ์ที่เป็นคู่ตะกอนของจิตไว้ได้ ทำให้จิตมีความผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นำไปสู่ปิติ คือ ความอิ่มเอิบใจ เกิดปีติสัทธี คือ ความสงบ เมื่อจิตสงบจึงก่อให้เกิดเป็นสมาธิในที่สุด

และในการฝึกสมถกรรมฐาน เจริญสมาธินี้ เป็นการปฏิบัติธรรม ที่ต้องอยู่คนเดียว อยู่กับตนเอง บางครั้งจิตใจก็จะเกิดความว้าวุ่น อังว้าง เป็นความไม่สงบที่เกิดขึ้นในจิต เมื่อเป็นเช่นนี้ เราต้องอาศัยศรัทธาเข้าช่วย โดยมีศรัทธาเป็นเพื่อนใจ คนที่มีศรัทธานั้นท่านว่าเหมือนมีเพื่อนใจ มีเพื่อนอยู่ข้างใน ไม่ว่าเหว ไม่อังว้าง คนทั่วไปนั้นถ้าอยู่คนเดียวแล้ว มีทางที่จะว้าวุ่นได้มากหรือแม้แต่ไปอยู่ท่ามกลางคนอื่น แต่ถ้าเขาไม่เอาใจใส่เรา เราก็จะว้าวุ่นเหมือนกัน เหมือนกับไม่มีเพื่อน แต่ถ้าคนเรามีศรัทธา จิตใจประกอบด้วยศรัทธา มั่นใจในคุณธรรมความดี กรรมดีที่ตนกระทำ เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย จิตใจก็ผ่องใสเบิกบานได้ เหมือนกับมีเพื่อนอยู่ในตัวเอง ทำให้ไม่อังว้าง ไม่ว่าเหว มีความอบอุ่นใจอยู่ได้เสมอ ศรัทธานี้เป็นเพื่อนที่อยู่ภายในตัวเราได้ตลอดเวลา เป็นเพื่อนที่แน่นอนยิ่งกว่าเพื่อนภายนอก เพราะเพื่อนภายนอกนั้นอยู่กับเราตลอดเวลาไม่ได้ บางเวลาเพื่อนก็ช่วยได้บ้าง ช่วยไม่ได้บ้าง โดยเฉพาะข้างในจิตใจนั้น ไม่มีใครสามารถเข้าไปช่วยถึงได้

¹⁹ ไซยวัฒน์ กปิลกาญจน์, ผู้แปล, มลีนทปัทมา เล่ม 1, หน้า 97.

²⁰ พระอุปัชฌาย์, วิมุตติติมรรค แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ พระเอฮารา พระโสมเถระ พระเขมิตเถระ, หน้า 42.

ทุกเวลา แต่ถ้ามีศรัทธาแล้ว ศรัทธานี้จะเป็นเครื่องปลอบประโลมใจ ทำให้เกิดความเข้มแข็งฝ่องไส มีความอบอุ่นใจอยู่ได้ทุกเวลา ทำให้มีจิตที่สงบ พร้อมสำหรับการเจริญสมาธิ²¹

1.3 บทบาทของศรัทธาที่มีต่อปัญญา

ปัญญา หรือ อธิปัญญาสิกขา หมายถึง สิกขา คือ ปัญญาอันยัง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง เป็นการฝึกอบรมให้เกิดความรู้แจ้ง มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง จนสามารถชำระจิตให้หลุดพ้นเป็นอิสระ ปราศจากกิเลสและความทุกข์ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแบ่งปัญญาออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. ปัญญาระดับทวิญญู เป็นปัญญาที่เกิดจากการใคร่ครวญพิจารณาวิเคราะห์จนเข้าใจความจริงของชีวิต เป็นปัญญาในระดับที่เป็นความเห็นหรือทัศนะ ในพระพุทธศาสนาหมายถึง ความเห็น ความเข้าใจ ความเป็นจริงของชีวิตตามแนวอริยสัจ 4 เป็นสัมมาทวิญญู ปัญญาในระดับทวิญญูนี้เกิดขึ้นจากการเพ่งพิจารณาด้วยจิตใจธรรมดา เพราะฉะนั้นใครๆ ก็อาจเจริญปัญญาชนิดนี้ได้เจริญที่ไหน เมื่อไรก็ได้ บางที่เรียกว่า โลกียปัญญา

2. ปัญญาในระดับญาณ ญาณ คือ ความหยั่งรู้ เป็นปัญญาอันบริสุทธิ์ ที่สุดโพล่งสว่างขึ้นแล้ว มองเห็นตามสถานะของสิ่งนั้นๆ เป็นปัญญาที่เกิดจากการบำเพ็ญจิตตามหลักสมาธิโดยตรง ญาณเมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะเป็นเครื่องทำลายกิเลสอาสวะโดยตรง เมื่อกิเลสอาสวะทั้งหลายถูกทำลายไปแล้ว จิตก็จะหลุดพ้นจากทุกข์ กลายเป็นความสงบสุขอย่างแท้จริง คือ นิพพาน ปัญญาในระดับญาณเป็นผลสำเร็จทางจิตขั้นสูง เป็นผลของสมาธิ คนธรรมดาสามัญที่อยู่ในฆราวาสวิสัยอาจจะปฏิบัติได้ยาก บางที่เรียกว่า โลกุตตรปัญญา

สำหรับบทบาทของศรัทธาต่อการเจริญปัญญา กล่าวคือ ประการแรก การมีศรัทธาในพุทธธรรม เป็นปัจจัยทำให้เกิดความต้องการที่จะเสวนากับสัตบุรุษ เพื่อที่จะได้สดับฟังธรรม และรู้ถึงแนวทางการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง ในการเสวนาสัตบุรุษนี้ สัตบุรุษจะช่วยทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร แนะนำ สั่งสอน ชักนำให้เกิดปัญญาในระดับสัมมาทวิญญู มีความรู้ ความเห็น ความเข้าใจในทางที่ถูกต้อง โดยกระบวนการนี้เรียกว่า ปรโศโฆสะ หมายถึงเสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เรียกอีกอย่างว่า วิธีการแห่งศรัทธา ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในสองอย่างที่ทำให้เกิดสัมมาทวิญญู (อีกอย่างหนึ่ง คือ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยกกาย เรียกอีกอย่างว่า วิธีแห่งปัญญา)

²¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เครื่องวัดความเจริญของชาวพุทธ, หน้า 16-17.

ประการที่สอง ศรัทธาช่วยในการเจริญปัญญา ด้วยการทำสังจານุรักษ์ เป็นผู้คุ้มครองสั่งจะ ตามรักษาความจริง ด้วยการแสดงศรัทธาตรงตามสภาพที่เป็นจริง กล่าวคือ เมื่อคนเชื่ออย่างไร ก็มีสิทธิกล่าวว่า ตนมีความเชื่ออย่างนั้นๆ หรือเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นๆ แต่ไม่เอาศรัทธาของตนเป็นเครื่องตัดสิน คือไม่ก้าวข้ามเขตไปว่า ความจริงจะต้องเป็นอย่างที่ตนเชื่อ หรือเอาสิ่งที่เป็นเพียงความเชื่อไปกล่าวว่าเป็นความจริง การที่จะกล่าวว่าสิ่งใดจริงก็ด้วยพิจารณา สอบสวน ใคร่ครวญอย่างมีเหตุผล เห็นประจักษ์ จึงจะกล่าวว่าสิ่งที่ตนเชื่อนั้นเป็นความจริง เป็นการมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่จบสิ้นในตัว มิใช่ศรัทธาเพื่อศรัทธา แต่เป็นศรัทธาเพื่อปัญญา²²

ศรัทธา หรือ กระบวนการปรโตโฆสะนี้ จะก่อให้เกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกียะ คือ กัมมัสสกตาทิฐิ ได้แก่ กัมมัสสกตาญาณ หมายถึง ความรู้ภาวะที่บุคคลมีกรรมของตนเอง ความรู้ที่พอรู้จักแยกแยะอันใดเป็นกรรมของตนหรือไม่ เป็นความเห็นชอบตามธรรมชาติของกรรม หรือ ความเชื่อกรรม ที่ทำให้เกิดความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง แต่ถ้าหากจะเจริญปัญญาให้ถึงโลกุตตรสัมมาทิฐิ ไปจนถึงปัญญาที่เหนือไปกว่านี้ จะอาศัยศรัทธาอย่างเดียวไม่พอ จะต้องนำศรัทธาไปเชื่อมต่อกับโยนิโสมนสิการ ใช้ศรัทธาหรือสิ่งที่เชื่อนั้น เป็นพื้นสำหรับโยนิโสมนสิการคิดพิจารณาให้เกิดปัญญาต่อไป ซึ่งการทำศรัทธาให้เกื้อกูลต่อการเกิดปัญญานี้ ก็คือ การทำสังจານุรักษ์²³

2. บทบาทของศรัทธาที่มีต่อการบรรลุเป็นพระอริยบุคคล

พระอริยบุคคล คือ บุคคลผู้บรรลุธรรมพิเศษ มีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ และยังสามารถแบ่งอย่างละเอียดเป็น 8 ประเภท คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล²⁴ ตามปกติโดยหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น การเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล บรรลุนิพพานได้นั้น จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขา แต่จากการศึกษาคำสอนเรื่อง “ศรัทธา” ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ พบว่า การมีศรัทธาที่มั่นคง แรงกล้า เป็นตัวนำไปในการเจริญอริยมรรค ก็สามารถทำให้บรรลุถึงความ เป็นพระอริยบุคคลได้

²² ม.ม.13/655-656/490-491.

²³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 643, 728.

²⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 386-387.

เห็นได้จากการที่มีการแบ่งพระอริยบุคคลออกเป็น 7 ประเภท หรือเรียกอีกอย่างว่า ทักขิไณยบุคคล 7 เป็นการแบ่งตามเกณฑ์ ที่จัดตามอินทรีย์ที่แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติและสัมพันธ์กับวิโมกข์ 8 อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นเจ้าการในการครอบงำหรือกำราบสิ่งที่ เป็นปฏิปักษ์ในการปฏิบัติธรรม มีอยู่ 5 อย่างคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ ส่วน วิโมกข์ หมายถึง ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ทั้งหลายด้วยกำลังสมาธิในฌานสมาบัติ และเป็นไปชั่วคราวตราบเท่าที่อยู่ในฌานสมาบัติเหล่านั้น ยกเว้นวิโมกข์ข้อสุดท้าย คือ สัญญาเวท ยินโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นวิสัยจำเพาะของพระอนาคามีและพระอรหันต์ ผู้หลุดพ้นเด็ดขาดตามขั้น ตอนของท่านอยู่แล้ว²⁵

ในการปฏิบัติธรรมนั้น อินทรีย์แต่ละอย่างของแต่ละคนจะยิ่งหรือหย่อนไม่เท่ากัน อินทรีย์ทำให้เกิดความแตกต่างในการบรรลุธรรม จนเป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของพระ อริยบุคคลหรือทักขิไณยบุคคล 7 นี้มีอยู่สามอย่าง คือ สัทธินทรีย์ อินทรีย์ คือ ศรัทธา สมาธินทรีย์ อินทรีย์ คือ สมาธิ และปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ คือ ปัญญา โดยอินทรีย์นี้จะสัมพันธ์กับวิโมกข์ กล่าว คือ ผู้ที่มีสัทธินทรีย์หรือปัญฺณินทรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งแรงกล้าเป็นตัวนำ ถ้าผู้นั้นบำเพ็ญสมณะจน ได้วิโมกข์ ก็จะเปลี่ยนเป็นสมาธินทรีย์เป็นตัวนำ ที่ว่าได้วิโมกข์ในที่นี้ หมายถึง ได้อรุปรมาณขึ้นไป ส่วนผู้ที่บำเพ็ญสมณะแล้วยังคงมีสัทธินทรีย์หรือปัญฺณินทรีย์เป็นตัวนำ ก็อาจจะได้ถึงอรุปรมาณ แต่ไม่สามารถได้อรุปรมาณ จึงเรียกโดยรวม ว่าไม่ได้วิโมกข์ 8²⁶ ด้วยอาศัยเกณฑ์นี้จึงสามารถแบ่งพระ อริยบุคคลออกเป็น 7 ประเภท คือ

1. สัทธานุสारी ท่านผู้ประพฤติตามศรัทธา ผู้เล่นไปตามศรัทธา หรือ ผู้เล่นตามไปด้วย ศรัทธา ได้แก่ ผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็น ตัวนำ ท่านผู้นี้จะมีได้สัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย
2. รัมมานุสारी ท่านผู้ปฏิบัติตามธรรม ผู้เล่นไปตามธรรม หรือ ผู้เล่นตามไปด้วยธรรม ได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค ที่มีปัญฺณินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้จะมีได้สัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย
3. สัทธาวิมุตติ ท่านผู้พ้นแล้วด้วยอำนาจศรัทธา ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจในอริยสัจธรรมถูกต้อง แล้ว เห็นธรรมที่พระศาสดาประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้อง และอาสวะบางส่วนสิ้น ไปเพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้มีได้สัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย

²⁵ วิโมกข์ 8 เป็นการแสดงสมาบัติทั้งหลายครบถึงอนุปปวหารสมาบัติ 9 ได้แก่ รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 และ สัญญาเวทียินโรธสมาบัติ

²⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 288-290.

4. ทิฏฐิปัตตะ ท่านผู้ถึงแล้วด้วยความเห็น หรือ ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจใน อริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระศาสดาประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้อง และอาสวะบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา ท่านผู้นี้มิได้สัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย

5. กายสักกิ ท่านผู้สามารถด้วยกาย ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว ได้แก่ ผู้ที่ได้สัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา

6. ปัญญาวิมุตติ ท่านผู้หลุดพ้นแล้วด้วยอำนาจแห่งปัญญา ได้แก่ ท่านผู้มีได้สัมผัส วิโมกข์ 8 ด้วยกาย แต่อาสวะทั้งหลายสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา

7. อุภโตภาควิมุตติ ท่านผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนทั้งสอง ได้แก่ ผู้ที่ได้สัมผัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และอาสวะทั้งหลายสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา²⁷

ในการจัดระดับพระอริยบุคคล 7 ประเภทนี้ ในอรรถกถา บุคคลบัญญัติ ท่านจัด สัทธานุสารีและธัมมานุสารี อยู่ในระดับของผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค สัทธาวิมุตติ ทิฏฐิปัตตะ และกายสักกิ อยู่ในระดับของผู้บรรลุโศคาปัตติผลจนถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค ส่วนปัญญาวิมุตติ และอุภโตภาควิมุตติ ท่านจัดเป็นผู้บรรลุอรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ปัญญาวิมุตติ เป็นพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาเป็นต้นมาโดยตลอด อุภโตภาควิมุตติ เป็นพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะ มาเป็นอย่างมากก่อน แล้วจึงใช้สมณะเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนา

สัทธานุสารี ผู้มีสัทธินทรีย์ คือ ศรัทธาแรงกล้าเป็นต้นมา เมื่อปฏิบัติจนบรรลุผลตั้งแต่ โศคาปัตติผลจนถึงอรหัตตมรรคจะเป็น สัทธาวิมุตติ และเมื่อบรรลุอรหัตตผลจะเป็นพระอรหันต์ ประเภทปัญญาวิมุตติ ส่วนธัมมานุสารี ผู้มีปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาแรงกล้าเป็นต้นมา เมื่อปฏิบัติจน บรรลุผลตั้งแต่โศคาปัตติผลจนถึงอรหัตตมรรคจะเป็น ทิฏฐิปัตตะ และเมื่อบรรลุอรหัตตผลจะเป็นพระอรหันต์ ประเภทปัญญาวิมุตติ สำหรับกายสักกีนั่น ในขั้นที่เป็นผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค จะเป็นสัทธานุสารีหรือธัมมานุสารีอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน แต่เมื่อผู้นั้นบำเพ็ญสมณะจนได้วิโมกข์ จึงเปลี่ยนเป็นสมาธิทริยเป็นต้นมา เป็นผู้บรรลุโศคาปัตติผลจนถึงอรหัตตมรรคประเภทกายสักกิ เมื่อบรรลุอรหัตตผลจะเป็นพระอรหันต์ ประเภทอุภโตภาควิมุตติ²⁸

ดังนั้นจากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าบทบาทของศรัทธาที่มีต่อการบรรลุเป็นพระอริยบุคคลนั้น ศรัทธาสามารถทำให้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในระดับโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค ด้วยมีศรัทธาอันแรง

²⁷ ที.ปา. 11/336/257; ม.ม. 13/222-238/191-200; จติ.ป. 36/40-46/116-118.

²⁸ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 3 ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติและอรรถกถา, (มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 220-231.

กล้าเป็นตัวนำไปในอริยมรรค แต่ไม่สามารถบรรลุอรหัตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ เพราะการรู้แจ้งอริยสัจ 4 จะมีได้ด้วยปัญญาเท่านั้น ไม่ว่าอินทรีย์ใดจะแรงกล้ามาก่อน แต่ในเวลาตรัสรู้ปัญญาย่อมทำหน้าที่เป็นใหญ่²⁹

แต่อย่างไรก็ตาม ในพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ในแนวทางที่ต่างกันว่า ผู้ที่เป็นสัทธานุสारी มีสัทธินทรีย์เป็นตัวนำ เมื่อปฏิบัติจนบรรลุผล สามารถเรียกได้ว่าเป็น สัทธาวิมุตติ ตั้งแต่ผู้บรรลุโศคาปัตติผลไปจนถึงอรหัตผล เรียกว่าเป็น พระอรหันต์ผู้เป็น สัทธาวิมุตติ³⁰ ดังที่ปรากฏอยู่ในวิโมกขกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ว่า

เมื่อมนสิการ โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โศคาปัตติมรรค เพราะ เหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธานุสारीบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์ นั้นมี 4 ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย การเจริญอินทรีย์ 4 ย่อมมีด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้โศคาปัตติมรรคด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นสัทธานุสारीบุคคล เมื่อมนสิการ โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโศคาปัตติผล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธาวิมุตติบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์นั้นมี 4 ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ 4 เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งโศคาปัตติผลด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ บุคคลทั้งหมด นั้นเป็นสัทธาวิมุตติบุคคล เมื่อมนสิการ โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีย์ มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้สกทาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสกทาคามิผล ได้อณาคามิมรรคทำให้แจ้งอนาคามิผล ได้อรหัตมรรคทำให้แจ้งอรหัตผลเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธาวิมุตติบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์ นั้นมี 4 ฯลฯ สัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ 4 เป็นอัน บุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใด เหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งอรหัตผลด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็น สัทธาวิมุตติ ฯ³¹

²⁹ ส.ม. 19/992-993, 1023/278, 284.

³⁰ ขุ.ปฎิ. 31/493/273. ดูภาคผนวก ก

³¹ ขุ.ปฎิ. 31/493/273.

เมื่อพิจารณาตามที่กล่าวมานี้ โดยกระบวนการแล้ว เมื่อเจริญอริยมรรคด้วยมีศรัทธา แรงกล้าเป็นต้นนำ จนบรรลุถึงอหัตตมรรค และทำให้อหัตตมรรคบริบูรณ์ด้วยศรัทธาอันแรงกล้า นี้ จนสำเร็จเป็นอหัตตผล เมื่อนั้นปัญญารู้แจ้ง ที่ช่วยขจัดอวิชชา ดับกิเลส ทำให้บรรลุนิพพาน พร้อมทั้งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอันติสงส์จากการบรรลุอหัตตผลก็จะเกิดขึ้น เพราะเป็นวิสัยของ พระอรหันต์ที่พึงได้ ท่านจึงเรียกว่าเป็น สัทธาวิมุตติ³² คือ ผู้พ้นแล้วด้วยอำนาจศรัทธา เพราะ อาศัยศรัทธาที่แรงกล้าเจริญไปในอริยมรรค จนเกิดปัญญาที่นำไปสู่ความหลุดพ้น

ถึงแม้ศรัทธาจะมีบทบาทต่อการบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ก็จริง แต่ผู้ที่เป็นสัทธาวิมุตติ ที่มีสัทธาเป็นต้นนำ จะมีความยากลำบากในการเจริญมรรค 3 เบื้องบน อันได้แก่ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อหัตตมรรค มากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ที่เป็นทวิภูมิปัตตะ ที่มีปัญญินทรีย์เป็นต้นนำ เพราะปัญญา อันได้แก่ วิปัสสนาญาณของสัทธาวิมุตตินั้นไม่คมกล้า ผ่องใส เหมือนอย่างวิปัสสนาญาณของทวิภูมิปัตตะ ท่านจึงอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนเอาดาบที่ไม่คมตัดต้นกล้วย รอยตัดนั้นย่อมไม่เกลี้ยง ดาบย่อมไม่ผ่านไปโดยรวดเร็ว จึงทำให้เกิดเสียง คือ ต้อง ให้ความพยายามมาก เปรียบได้กับปัญญาของผู้เป็นสัทธาวิมุตติ ส่วนปัญญาของผู้เป็นทวิภูมิปัตตะ นั้น เปรียบเหมือนเอาดาบอันคมกล้าตัดต้นกล้วย รอยตัดนั้นย่อมเรียบเกลี้ยง ดาบผ่านไปอย่างรวดเร็ว ไม่เกิดเสียง เขาไม่ต้องการใช้ความพยายามมาก³³ นี่เป็นความต่างในส่วนเบื้องต้น ในกระบวนการของการเจริญมรรคภาวนาของบุคคลทั้งสองประเภท แต่เมื่อสามารถเจริญมรรคภาวนาไปจนบรรลุผล สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลแล้ว ไม่มีความแตกต่างกันและไม่สามารถกล่าวได้ว่าพระอริยบุคคล ประเภทใดงามกว่า ประณีตกว่าประเภทอื่น³⁴

³² บ้างก็เรียกว่า สัทธาวิมุต

³³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 3 ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติและอรรถกถา, หน้า 225-228.

³⁴ อจ.ติก. 20/21/162-164.